

بخش دوم: شاهنشاهی هخامنشی

کوروش بزرگ

کوروش - که به حق باید بزرگترین مُصلِح تاریخ بشر خوانده شود - هم از طرف پدرش شاهزاده بود و هم از طرف مادرش؛ پدرش کامبوجیه پور کوروش پور چیش پیش از نوادگان هخامنش بود که زادبرزاد برقبائل پارسی حکم رانده بودند؛ مادرش «ماندانا» دختر آشتیاگ پور هوخستره پور خسترته پور فرورتیش بود که اینها نیز به نوبه خود زادبرزاد برقبائل ماد فرمانروائی کرده بودند. از این نظر کوروش اصیل‌ترین فرد روی زمین از مقدس‌ترین خاندانهای ایرانی شمرده میشد که هم پارس‌ها و هم مادها به اصالت و برتری او معترف بودند. او نابغه‌ئی پرشفقت و انسان‌دوست و سازمان‌دهی چیره‌دست بود. او بعد از پیروزی بر آشتیاگ همه اعضای خاندان سلطنتی و رجال کشوری و لشکری ماد را مورد بخشایش و نوازش قرار داد و بدینوسیله رؤسای قبائل ماد را منتگزار و فرمانبردار خویش ساخت. او نه مثل شاهان سامی نژاد میانرودان دست به کشتار و غارت زد و نه به سربازانش اجازه داد به جان و مال رعایای شاه مغلوب دست‌درازی کنند. او از جنگجویان ماد و پارس ارتش کارآمدی تشکیل داد و به کمک آن در خلال سه سال سرزمینهای دو سوی دریای خزر و خوارزم و سُغد و زرنگان و مَک‌گُران و نواحی شرقی خراسان را ضمیمه قلمروش کرد و فلات ایران را برای نخستین‌بار در تاریخ زیر یک پرچم درآورد و شاهنشاهی ایران را تشکیل داد.

تسخیر کشور لیدیا

در سال ۵۴۶ پم جنگ لیدیا با ایران آغاز شد. علت این جنگ را هرودوت تجاوز شاه لیدیا به مرزهای دولت هخامنشی ذکر کرده تصریح میکند که **کروسوس** شاه لیدیا آغازگر جنگ بود.^۱ شاه لیدیا به دنبال برافتادن دولت ماد به فکر دستیابی بر زمینهای شرق رود هالیس افتاد

و در میان فعالیت‌های جنگی کوروش در شرق کشور و منطقه آسیای میانه بخش‌هایی از شرق آسیای صغیر را که ایرانی‌نشین بودند و ساکنانش را قبائل گوم‌میری تشکیل میدادند متصرف شد. گزارشی که هرودوت درباره جنگ لیدیا و ایران داده است نشان میدهد که شاه لیدیا امیدوار بوده که دولت کوروش را براندازد و یک امپراطوری پهناور را تشکیل دهد. در این گزارش آمده که شاه لیدیا هیستی را با هدایای گرانبها به یونان نزد کاهن معبد دلفی فرستاده از او نظرخواهی کرد که آیا اقدام به جنگ با شاه پارس به صلاحش خواهد بود یا نه! و کاهن به او پاسخ داد که اگر سپاهش را به جنگ شاه پارس بفرستد دولت بزرگی را واژگون خواهد کرد.^۱ او پس از دریافت پاسخ مساعد خدای یونانیان، به امید آنکه با به راه افکندن یک جنگ دولت پارس را براندازد به کت‌پتو که (کاپادوکیه) حمله‌ور شد. بهانه جنگ کروسوس با ایران نیز انتقام شکست آشتیاگ بود که شوهر خواهر کروسوس به شمار میرفت.^۲

ولی جنگ با ایران برای دولت لیدیا یک فاجعه تاریخی بود. کروسوس به سختی شکست یافت، کوروش خاک لیدیا را درنور دیده وارد سارد (پایتخت لیدیا) شد و کروسوس را وادار به تسلیم کرد و سپس با بزرگواری مورد بخشایش قرار داد (سال ۵۴۵ پ.م). هرودوت مینویسد که چون کروسوس به اسارت درآمد، کوروش خطاب به او گفت: ای کروسوس! چه کسی به تو مشورت داد که برضد من وارد جنگ شوی و به کشور من تجاوز کنی، حال آنکه میتوانستی با من دوست شوی و از یاری من برخوردار گردی؟ کروسوس پاسخ داد: هر چه شد از بخت بلند تو بود، و ناسازگاری بخت با من کرد آنچه کرد. خدای یونانی‌ها مرا تحریک به این جنگ کرد و مسبب این جنگ کسی جز او نیست؛ و گرنه انسان باید دیوانه باشد که جنگ را بر صلح ترجیح دهد. در زمان صلح پسران پدرانشان را دفن میکنند و در جنگها پدران باید فرزندانشان را دفن کنند. هر چه خواست خدایان بود همان شد و گریزی از آن نبود.^۳

با پیروزی حتمی در این جنگ، کشور لیدیا به تصرف کوروش درآمد و ضمیمه شاهنشاهی شد و سراسر خاک کشوری که امروز ترکیه نامیده میشود در درون قلمرو کوروش واقع شد و مرزهای دولت شاهنشاهی به دریای ایژه رسید.

۱- هرودوت، ۱ / ۵۳.

۲- هرودوت، ۱ / ۷۱ و ۷۳.

۳- هرودوت، ۱ / ۸۷.

تسخیر امپراطوری بابل

گاه انسان درحین مطالعه تاریخ خود را مجبور می‌بیند که برای دست سرنوشت و تقدیر یک نقش عمده‌ئی را بپذیرد و «اگر»ها را از نظر دور ندارد. این نقش را انسان درحین مطالعه کامیابیهای کوروش، پیروزیهای اسکندر، فتوحات عربان، پیشرویهای مغولان، و حتی روی کار آمدن قزلباشان تاتارنژاد صفوی بخوبی مشاهده میکند. مانا مقدر چنان بود که با روی کار آمدن کوروش بزرگ نقش دولتهای ویرانگر و انسان‌ستیز سامی درخاورمیانه به سر آید و دوران رواداری و هم‌زیستی و احترام متقابل اقوام و ملل آغاز گردد.

درنیمه نخست قرن ۶ پم دامنه‌های قلمرو بابل به گسترده‌ترین حد خود رسید. *نَبُوخَدَنْصَر* دوم، داماد خاندان ماد و پرقدرت‌ترین شاه خاورمیانه، در صدد تمرکز کامل قدرت سیاسی و ایجاد یک وحدت دینی با تحمیل پرستش خدای بابل در تمام سرزمینهای امپراطوری برآمد و در این راه با مقاومتهای شدیدی روبرو شد. این پادشاه پرقدرت که ۴۴ سال (از ۶۰۵ تا ۵۶۱ پم) بر امپراطوری وسیعی حکومت کرد، مراحل نخستین اهداف وحدت‌نگرایانه‌اش را با سرکوب وسیع آزادیهای دینی، تخریب معابد و ممنوع کردن اجرای مراسم دینی اقوام زیر سلطه و اجبار مردم به پرستش خدای خودش - که تنها خدای برحق می‌پنداشت - تأمین کرد. اقوامی که حاضر نمیشدند دست از پرستش خدای قومی‌شان بکشند با مجازات سخت *نَبُوخَدَنْصَر* روبرو شدند. یک نمونه از اقوام سرکوب‌شده مردم کشور کوچک «یهودا» در غرب رود اردن بودند،^۱ که تا قرن هشتم پم

۱- قبائل عبرانی تیره‌ئی از قبائل بزرگتری بودند که در زمانی از هزاره دوم پم از بیابانهای فرات جنوبی در سرزمین کلد به بیابانهای اردن کنونی کوچیدند، که در آن زمان داخل در قلمرو مصر فرعونى بود. این قبائل در زمانی از تاریخ به مصر کوچانده شدند، و سپس در حوالی قرن ۱۱ پم به شکلی که افسانه‌های تورات بیان میکند، از مصر به کنعان (فلسطین) مهاجرت کردند، و در حوالی ۱۰۰۰ پم شهر کنعانی اورشلیم را از فلسطینی‌ها گرفته تشکیل دولت قبیله‌ئی دادند. پرقدرت‌ترین شاهان اسرائیلیان - داوود و سلیمان - بودند که از نیمه اول هزاره پم تا ۹۲۲ سلطنت کردند و باتصرف برخی از آبادی‌های فلسطینیان قلمروشان را در شمال و جنوب و غرب تا چندده کیلومتری اورشلیم گسترده‌اند. پس از درگذشت سلیمان جنگ داخلی قبائل عبرانی آغاز شد و کشور کوچک عبرانیان را دوباره کرد که یک پاره‌اش در دست یکی از فرزندان سلیمان ماند و اورشلیم را مرکز حاکمیت قرار داده کشورش را یهودا نامید، و پاره دیگرش را عموزادگان آنها گرفتند و در شهر سامره دولت اسرائیل را تشکیل دادند. در اثر رقابت میان دو کشور کوچک عبری که عملاً بیش از دوشهر و چند روستا نبود، کشور یهودا تحت حمایت مصر و کشور اسرائیل تحت حمایت آشور درآمد (۷۲۲ پم). پس از برفتادن آشور، هردو کشور عبری توسط نبوخذنصر ضمیمه بابل شدند؛ و سرانجام به عنوان میراث بابل ضمیمه شاهنشاهی ایران گشتند.

تحت سلطه مصر میزیستند و سپس به تسخیر آشور درآمدند، و سرانجام به عنوان میراث آشور در زیر سلطه دولت کلدانی (بابل) قرار گرفتند. عبرانی‌ها در برابر فشارهای نبوخذنصر برای تغییر دادن دینشان و دست برداشتن از خدای قبیله‌ئی‌شان مقاومت نشان دادند، و مورد خشم نبوخذنصر واقع شدند. نبوخذنصر طی یک لشکرکشی به یهودا رهبران دینی و سیاسی یهودا را به بابل کوچاند و افراد ارتش آنها را به بردگی گرفته به بابل منتقل کرد، معبد مرکزی بنی‌اسرائیل را ویران ساخت، و پرستش خدای قومی یهود را در آن سرزمین ممنوع اعلام داشت.

این نمونه کافی است که ما متوجه شویم که نبوخذنصر با اقوام زیر سلطه در میانرودان و شام چه شیوه‌ئی را در پیش گرفته بوده است. وی که نماینده و پیامبر خدای خودش بود و لقب «پیامبر پیروزمند نبو» را بر خود نهاده بود، پرچم تبلیغ دین بردوش گرفته با همه ادیان موجود به مبارزه برخاسته بود و تصمیم داشت که همه را به عنوان ادیان باطل به نابودی بسپارد، و دین خودش را که تنها دین برحق میپنداشت جایگزین آنها سازد.

پس از مرگ نبوخذنصر اقدامات همه‌جانبه کاهنان و متولیان ادیان بومی میانرودان برای اعاده حیثیت خدایان و ادیان خودشان آغاز شد؛ پسر و جانشین وی - امل‌مردوخ - بعد از دوسال در کودتای نری‌گلیصر (شوهر دختر نبوخذنصر) به کشتن رفت. سلطنت این مرد نیز بیش از سه سال دوام نداشت، و پسرش نیز پس از سه ماه گرفتار کودتائی شد و کشته گردید، و نبونهدید - رهبر کودتا - سلطنت بابل را در سال ۵۵۵ پ.م به دست گرفت. نبونهدید نیز مثل همه شاهان آشور و کلدانه پیامبر خدای خودش بود که سین نام داشت و مقرش شهر حران بود. او برای مسلط کردن پرستش خدای خودش کمر همت بر بست و کوشید که مردوخ (خدای بزرگ میانرودان) را که بیش از دوهزارسال در بابل خدائی کرده بود و هرچه خدا در میانرودان بودند زیر فرمانش بودند از درجه اعتبار ساقط کند و جای وی را به خدای خودش - سین - بدهد. او جشنهای سالانه دینی که در آغاز بهار برای مردوخ و خدایان دیگر گرفته میشد را لغو کرد، بسیاری از معابد را برچید یا به آتش کشید، و مجسمه‌های خدایان را گردآوری کرد تا از دسترس مردم دور بمانند و از مساکنشان آواره شوند.^۱ او در عوض برای خدای سین یک معبد باشکوه بنا کرد و مجسمه‌ئی

۱- اینکه می‌گویم «آواره شوند»، از اینجهت است که اقوام سامی در جنگهایشان برای آنکه پرستش یک خدا را براندازند خانه‌ئی که خدا در آن پرستیده میشد را ویران میکردند تا خدا آواره شود، یا آن خدا را از معبدش برمیداشتند و میبردند و در معبد خودشان مینهادند تا زیر نظر خدای خودشان در آید و در اسارت باشد و نتواند در جهان منشأ اثری شود. مثلاً مردوخ را عیلامیها بعنوان اسیر به شوش بردند تا تحت نظر خدایشان این شوشی‌ناک بماند؛ مدتی هم آشوریها او را برده در نینوا در اسارت عاشور نگاه

بزرگ از طلای ناب و مزین به سنگهای قیمتی برای او ساخت تا او را جایگزین مردوخ و خدایان میانرودان کند. شاید این تلاشِ نبونهد را بتوان نخستین تلاش توحیدگرا در میانرودان تعبیر کرد. و شاید او که توجه کرده بود که تعدد خدایان سبب اختلاف مردم و نابسامانی اوضاع کشور میشود، میخواست با وحدت بخشیدن به ادیان میانرودان وحدت ملی به وجود آورد. اما اقدام او هرچه بود جنگ دینی تمام‌عیار برضد خدایان سنتی به راه افکند و شیرازه دولت او را از هم درید. الواح معروف به «سالنامه نبونهد» و یک منظومه بابلی متعلق به اواخر قرن ششم پم خبر از تلاشهای توحیدی شدیدی میدهند که توسط نبونهد در عراق اعمال میشده و نارضایتی عموم کاهنان سنتی بابل و اکاد و سومر را برانگیخته بوده است. اقدامات او منجر به نارضایتی عمومی و شورش سراسری در عراق و سوریه و اردن شد، و او مجبور بود مخالفتها را به نیروی ارتش فرونشاند. خبرهای سالنامه رسمی درسالهای اولیه سلطنت نبونهد خبر جنگهای او در سوریه و اردن و شمال حجاز است. او سرانجام در سال ۵۵۳ پم در شهر ایدوم (اکنون پترا در اردن) دچار یک بیماری صعب‌العلاج شد که تا آخر عمرش ویرا رها نکرد. خبرهای سالهای آینده راجع به اقامت او در تیماء (شمال حجاز) است که تا آستانه حمله کوروش به بابل استمرار داشت. در تمام این سالها امور پایتخت و ارتش در دست پسر و ولیعهدش بود که در بابل استقرار داشت و سیاستهای او را بی‌رحمانه دنبال میکرد. منظومه بابلی که در حران کشف شده نارضایتی‌های مردم میانرودان از نبونهد را بدینگونه بیان میدارد:

نبونهد به هیچ قانونی پایبند نبود. بزرگان کشور را در جنگها به کشتن داد. رعایا را با گرفتن مالیاتهای سنگین به تهیدستی افکند. راههای بازرگانی را ناامن کرد. دیگر

داشته بودند؛ و بنا بر یک سنگنبشته، از او خواسته بودند که مقامش را به عاشور تفویض کند، و از آن پس برای مدتی عاشور سلطان خدایان میانرودان بود. در داستان اقوام یهود نیز در تورات (سفر تکوین، ۳۱ / ۳۱-۳۲) میخوانیم که یعقوب بعد از بیست سال که در کلدان نزد دائیش چوپانی کرد، رمه و خدایان دائیش را برداشته به کنعان گریخت. همین نبونهد در سندی که به مناسبت برفاتدان دولت آشور به دست نیروی متحد ماد و بابل برجا نهاده است چنین مینویسد: شاه آشور با بابل بدی کرد، معابد بابل را ویران ساخت، مردوخ را اسیر کرده به آشور برد، و مردوخ مدت ۲۱ سال با خشم در آشور زیست تا وقتی که خشمش از بابل را فرو نشاند و خشمش را متوجه شاه آشور کرد و شاه آشور به دست پسرش که از خون خودش بود کشته گردید. مردوخ، شاه اومان ماند (وهومنه از قوم ماد- یعنی هوشختره) را یاور نبوپولاصر کرد و اوکه بینظیر است، به فرمان مردوخ به کمک نبوپولاصر شتافت و از بالا و پائین و از راست و چپ مثل سیل روان گردید و انتقام بابل را گرفت. پادشاه اومان ماند دلیر است. او معابد خدایان آشور را منهدم کرد و آبادیهای اکاد را که برضد شاه اکاد بودند ویران ساخت.

از کشاورزان سرود شادی به گوش ن میرسید زیرا او همه چیزشان را گرفت و به خاک سپاهشان نشاند. ... مردم دیگر در طول جاده‌های وسیع راهپیمائی دسته‌جمعی نمیکردند، و در هیچ نقطه‌ئی نشانی از شادی به چشم نمیخورد. ... نبونهد از یک خدائی مجسمه ساخت که هیچ کس در کشورش او را نمیشناخت و نمی‌پرستید. او این خدا را در معبد نهاده با تاج طلا و زیورهای گوناگون آراست و او را به نام «ماه» خواند. ... حتی اهل کتاب (روحانیون سنتی) نیز این خدا را نمیشناختند. او دیوارهای رفیع معبد این خدا را به انواع زیورهای طلائی و جواهرات آراست، خدایش را در این معبد بر تخت زرین قرار داد و در برابر معبد مجسمه‌های گاوهای نر وحشی نهاد تا از آن پاسداری کنند. وقتی از این کارها فراغت یافت، در سومین سال سلطنتش ارتش و کشور را به پسر بزرگترش سپرد و همه چیز را در اختیار او رها کرده خودش سپاه اکاد را برداشته به یک سفر دورودراز به تیماء رفت که در ناحیه غرب و دور از بابل است. او شاهزاده تیماء و بزرگان آن شهر را کشتار کرد و خودش در آنجا اقامت گرفت. او در پیرامون تیماء دیوار بلند کشید، در شهر برای خودش کاخی مثل کاخ بابل ساخت و شهر را مثل بابل آراست. ...

در میان این اوضاع و احوال کوروش بزرگ فتوحاتش را در فلات ایران و آسیای صغیر به پایان رساند و از شرق و شمال با امپراطوری بابل همسایه شد. آوازه انساندوستی و بزرگمنشی کوروش که در همه‌جای خاورمیانه دهان به دهان میشد به درون میانرودان نیز رسید و روحانیون بابل را بر آن داشت که دست استمداد به سوی او دراز کنند. اسنادی که در میانرودان کشف شده نشانگر آنست که کاهنان و شخصیت‌های بلندپایه بابل بخصوص کاهنان دین مردوخ رسماً از کوروش خواستند که برای از میان برداشتن نبونهد به بابل لشکر کشی کند؛ و او با هماهنگی مخالفان نبونهد به بابل لشکر کشید. او سپاه نبونهد را که گرفتار شورشهای سراسری بود در چند دور نبرد شکست داده به درون بابل راند و بابل را در محاصره گرفت. اندکی پیش از این واقعه سراسر عراق در شورش شده و نبونهد از تیماء به بابل برگشته بود؛ و هر چند کوشیده بود که اعتبار مردوخ و دیگرخدایان را به آنها برگرداند و از مردم کشورش دلجوئی کند ولی دیگر خیلی دیر شده بود. همینکه سپاه کوروش به کنار دیواره‌های بابل رسید مردم بابل برضد نبونهد شوریده شهر را بروی کوروش گشودند و کوروش به آرامی وارد شهر شد و نبونهد را گرفته به شوش تبعید کرد تا بقیه عمرش را در زندان به سر برد (مهرماه ۵۳۹ پ.م).

شخصیت کوروش بزرگ به گواهی اسناد تاریخی

همه نشانه‌ها بیانگر آنست که هدف کوروش از جنگ و کشورگشائی ایجاد یک جامعه جهانی مبتنی بر امنیت و آرامش و دور از جنگ و ویرانگری بوده است. کوروش در لشکر کشیها و پیروزیهایش با ملل مغلوب در نهایت بزرگواری رفتار کرد، و عناصر حکومتی پیشین را مورد بخشایش قرار داده در مقامهایشان ابقا کرده مطیع و منقاد خویش ساخت. چنان که پس از تسخیر لیدیا کروسوس شاه مغلوب لیدیا را - در عین آنکه متجاوز و آغازگر جنگ بود - بخشود و نواخت و در نتیجه از او یک فرمانده مطیع و باوفا ساخت. کروسوس و ارتش لیدیا در آینده برای پیشبرد هدفهای امنیت گسترانه کوروش نبردها کردند. کوروش که شخصیتی آزاداندیش و عاری از تعصب بود، خدایان و ادیان ملل مغلوب را به رسمیت شناخت، همگان را در اجرای مراسم دینی‌شان آزاد گذاشت، معابدشان را زیر پوشش کمکهای دولتی قرار داد و بدینوسیله قلوب تمام ملل مغلوب را به سوی خویش جلب کرد. چشم تاریخ تا آن هنگام چنان فاتح پرمهر و شفقتی را به خود ندیده بود و ملل مغلوب در برابر این همه مهر و بزرگواری چاره‌ئی جز محبت او را نداشتند و دوستی او در دل همه اقوام تحت سلطه ایران ریشه دواند.

کوروش بزرگ با ایمان استواری که به اهورامزدا داشت جهانگشائی را به هدف برقرار کردن آشتی و امنیت و عدالت و از میان بردن ستم و ناراستی انجام میداد، و در فتوحاتش به حدی نسبت به اقوام مغلوب بزرگمنشی و مهر و عطوفت نشان داده بود که داستان رأفتش به همه‌جا رسیده بود. او در هیچ‌جا به معابد و متولیان امور دینی ملل مغلوب آسیبی نرسانده بود، و حتی هر جا در اثر جنگ تلفاتی به مراکز دینی و معابد وارد شده بود، دستور میداد تا آنها را به هزینه دولت او بازسازی کنند. در سندی که کاهنان بابلی معبد مردوخ به یادگار سقوط بابل بردست کوروش نوشته‌اند، و در اوائل قرن بیستم در عراق کشف شده، تأکید شده که مردوخ پشتیبان کوروش بوده و دست او را گرفته در ایران به پیروزی رسانده و بابل را به او سپرده است. در این سند گفته شده که وقتی کوروش وارد بابل شد، مردوخ نیز در پیشاپیش او بود و زمینه‌های پیروزی او را فراهم می‌آورد. سخنان کاهنین معبد مردوخ در باره سقوط بابل چنین است:

... .. نونهد خدایان را از معابدشان جابجا کرد، به معبد دیگری جز «ایزگیل» مشروعیت بخشید، عبادتها را منسوخ کرد و مراسم عبادی ناشناخته را در شهر اور و دیگر

شهرهای مقدس مقرر نمود، عبادت مردوخ- سلطان خدایان- را تغییر داد و هم‌روزه به شهر مردوخ بی‌احترامی روا داشت، بر مردم آبادیها بیش از حد توانشان خراج بست و به همه ستم کرد و رو به نیستی برد. سلطان خدایان- مردوخ- از کارهای او در غضب شد و جایگاه خویش را ترک گفت. خدایان دیگر نیز معابد خود را ترک گفتند، زیرا از انتقال به بابل خشمگین بودند. مردم به درگاه مردوخ دست استغاثه بلند کردند. مردوخ به تمام اماکنی که ویران شده و به همه ساکنان سومر و اکاد که مانند جنازه شده بودند توجه کرد و به آنها ترحم نمود. او به مردم سرزمینها نظر عطف افکند و جویای یک پادشاه درستکار بود. این پادشاه کوروش شاه انشان بود که مردوخ پادشاهی جهان را به او بخشید و گوتی‌ها و مادها را به زیر پاهای او افکند. کوروش نسبت به مردمی که مردوخ به اطاعت او کشانده بود با دادگری و مهربانی رفتار کرد. مردوخ سلطان بزرگ یاور بندگانش بود و با شادی به کوروش نگرست و به کارهای او و قلب دادگر او برکت داد و او را فرمود که به طرف شهر او (بابل) رهسپار شود، و در این راه او را چون یک دوست راهنمایی کرد. سپاه بیشمار کوروش که چونان سیلاب بر زمین جاری بودند جنگ‌آزارهایشان را در کنار خود گرفته با آرامش به راهشان ادامه دادند. او به کوروش یاری کرد که بدون جنگ و خونریزی وارد شهر او بابل شود و هیچ‌گزندی به شهر نرساند. او شاه نبونید را که ویرا نمی‌پرستید تسلیم کوروش کرد. تمام ساکنان بابل و مردم سومر و اکاد و شاهزادگان و فرمان‌روایان در پیشگاه کوروش تعظیم کردند و برپاهایش بوسه زدند. همگی از اینکه او شاه شده بود خشنود بودند و چهره‌هایشان از شادی می‌درخشید. همه مردم از سروری او با شادی و سرور استقبال کردند زیرا که به یاری او از مرگ رهیده به زندگی دست یافته بودند و شهرهایشان از تباهی و ویرانی رسته بود؛ و نامش را ستودند.

کوروش پس از تسخیر بابل اعلام عفو عمومی داد؛ ادیان بومی را آزاد اعلام کرد؛ برای جلب محبت مردم میانرودان و آموزش همزیستی عقیدتی به انسانها، مردوخ که کهنترین خدای بابل بود را به رسمیت شناخته در پیشگاهش کرنش کرده بردستش بوسه زد و او را نیایش و سپاس گفت. او هیچ گروه انسانی را به بردگی نگرفت و سپاهیان را از تجاوز به مال و جان رعایا بازداشت. در استوانه معروف به «اعلامیه حقوق بشر»، این پادشاه انسان‌دوست چنین نوشته است:

من کوروش، شاه جهان، شاه بزرگ، شاه شکوهمند، شاه بابل، شاه سومر و اکاد، شاه

چهار اقلیم جهان، پور کامبوجیه شاه بزرگ، شاه انشان، نوّه کوروش شاه بزرگ شاه انشان، تخمه چیشیش شاه بزرگ شاه انشان، از دودمان شاهان روزگاران دور، که «بل» و «نانو» (خدایان جنگ در کلدیه) به او محبت دارند تا سلطنت کند و محبتشان را جلب کند، هنگامی که دوستانه قدم به درون بابل نهادم و در میان هلهله‌های شادی مردم کاخ شاهان و تختگاه آنها را به تصرف درآوردم، سلطان بزرگ مردوخ دل‌های نیکمردان بابل را با من همراه ساخت، زیرا من همواره بر آن بودم که او را بزرگ بدارم و بستایم. سپاه بزرگ من در آرامش و نظم وارد بابل شدند. من به هیچکس اجازه ندادم که در سومر و اکاد دست به تجاوز و تعدی بزند. من در بابل و دیگر شهرهای مقدس نظم و امنیت برقرار کردم. از آن پس مردم بابل به آزادی رسیدند و یوغ بردگی از دوشان برداشته شد. خدای بزرگ مردوخ از درستکاری من خشنود شد و مرا که کوروش‌ام و او را می‌ستایم، و پسر کامبوجیه را و سپاهیانم را مشمول عنایات خویش ساخت و ما همگی به احترام او در پیشگاهش ایستادیم و او را ستودیم. همه شاهان جهان از دریای بالا تا دریای پائین، چه آنها که در کاخها بر تخت نشسته‌اند و چه آنها که در خانه‌های نوع دیگر ساکنند و همچنین شاهان نواحی غربی که در چادر به سر می‌برند، باجهایشان را در بابل به نزد من آوردند و برپاهایم بوسه زدند. در همه سرزمینها از حد آشور تا شوش - اگاده، ایشونیه، آبادیهای زامبان، می‌تورنو، دیر، و همچنین آبادیهای گوتی‌ها - من مجسمه‌های خدایان را به معابد واقع در طرف دیگر دجله که از مدتهای درازی ویران مانده بودند برگرداندم و برایشان معابد درخور ایجاد کردم؛ مردم این سرزمینها را به سرزمینهایشان برگرداندم و املاکشان را به آنان باز دادم. من خدایان سومر و اکاد را که نبونهد بدون توجه به خشم خدای بزرگ مردوخ به بابل منتقل کرده بود به امر مردوخ بزرگ در معابد پرشکوه اسکان دادم و نگذاشتم هیچ آسیبی به آنها برسد. باشد که همه خدایانی که به دست من به شهرهایشان برگشتند و در خانه‌های باشکوه مستقر شدند همه‌روزه در پیشگاه بل و نانو برای من دعا کنند و همراه مردوخ چنین گویند که عمر شاه کوروش و پسرش کامبوجیه دراز بادا.

منظومه (سروده) بابلی که نوشته کاهنان بابل است و بالاتر قسمتی از آنرا آوردیم نیز مثل

خود کوروش راجع به کوروش قضاوت کرده است:

در ماه نisan در یازدهمین روز که خدای بزرگ بر تختش جلوس داشت ... کوروش

بخاطر باشندگانِ بابل امان همگانی اعلان کرد. ... او دستور داد ویرانیها را بازسازی کنند. خودش برای این کار پیش قدم شد و بیل و کلنگ و سطل آب برداشت و شروع به بازسازی دیوار شهر کرد. ... مجسمه‌های خدایانِ بابل اعم از زن خدا یا مرد خدا همه را به جاهای خودشان برگرداند. اینها خدایانی بودند که سالها بود از نشیمن گاهشان دور شده بودند. او با این کارش ارواح خدایان را آرامش بخشید و به آنها اطمینان خاطر عطا کرد. مردمی که ضعیف شده بودند به دستور او دوباره جان گرفتند، زیرا که پیشترها نانشان را از آنها گرفته بودند و او نانهایشان را به ایشان بازگرداند. ... اکنون به همه مردم بابل روحیه نشاط و شادی داده شده است. آنها مثل زندانیانی اند که درهای زندانشان گشوده شده باشد. به کسانی که در اثر فشارها در محاصره بودند آزادی برگشته است. همه مردم از اینکه او (کوروش) شاه است خوشنودند.

این بود رفتار کوروش ایرانی با اقوام مغلوب. وقتی این رفتار را با رفتار فاتحانِ سامی نژاد مقایسه میکنیم، از انساندوستی و آزادمنشی و بزرگواری ایرانیان به وجد میآئیم و به خود حق میدهیم که ایرانیان را تنها قوم آزاداندیش جهان باستان و معلمان بشریت بدانیم. برای مقایسه رفتار کوروش بزرگ با رفتار فاتحانِ سامی نژاد نسبت به اقوام مغلوب، سندی را که آشوربانیپال به مناسبت پیروزی در عیلام به سال ۶۴۰ پم از خود به جا گذاشته است در اینجا می آورم تا بنگریم که شاهان سامی با مردم چه میکرده‌اند. متن این سند چنین است:

من شوش، شهر بزرگ مقدس، مسکن خدایان ایشان، مأوای اسرار ایشان را بنا به اراده خدایانم عاشور و عشتار گشودم. من وارد کاخهایش شدم و با شادی در آنجا نشستم. در گنجخانه‌هایش را گشودم که در آنها سیم و زر و خواسته و مال فراوان بود، آنچه را که شاهان پیشین تا شاه کنونی عیلام در آنها گرد آورده بودند و تا به حال هیچ دشمنی جز من بر آنها دست نیافته بود. من همه را به غنیمت گرفته به کشورم آشور بردم. ... زیورآلات، نشانهای سلطنتی، سلاحهای جنگی، همه گونه اثاث کاخها که شاه روی آنها جلوس میکرد و میخوابید، ظروفی که در آن غذا میخورد، آنها را به غنیمت گرفته به آشور بردم. من آجرهای زیگورات (معبد) شوش را که با سنگ لاجورد تزیین شده بود، و تزیینات زیگورات را که از مس صیقلی زرانود ساخته شده بود، همه را شکستم. شوشیناک خدای جادوگر که در جای رازآمیز نشیمن دارد و کسی ندیده است که چگونه خدائی میکند (یعنی کسی به خدائی او معترف نیست)، و خدایان دیگر که در

سومودو و لاکامار بودند، این خدایان را با زیورآلاتشان و اثاثیه‌هایشان و ثروت‌هایشان و کاهنانشان همه را به آشور بردم. ۳۲ مجسمه سلطنتی را که از زر و سیم و مس ریخته شده یا از مرمر سفید تراشیده شده بود به آشور بردم. ... من همه متولیان معابد عیلام را نابود ساختم. من مجسمه‌های گاوهای نر خشمناکی را که در برابر دروازه‌ها نصب شده بودند ازجا کردم. من معابد عیلام را با خاک یکسان کردم و خدایانش را به اسارت بردم. سپاهیان من وارد بیشه مقدس شوش شدند که هیچ بیگانه‌ئی از کنارش نگذشته بود. سپاهیان من این بیشه را به آتش کشیدند. من گورهای شاهان قدیم و جدید شوش را که از خدایم عشتار نترسیده بودند (تقوای عشتار نداشتند) و به پدران من که شاه بودند گزندها زده بودند زیرورو کردم، لاشه‌هایشان را از گورها برآورده در معرض خورشید قرار دادم و سپس استخوان‌هایشان را به آشور بردم. من به مسافت یکماه و بیست و پنج روز راه، عیلام را تبدیل به ویرانه و بیابان کردم و در زمینهای نمک پاشاندم. من دختران و زنان شاهان و تمام خاندانهای قدیم و جدید شاهان عیلام، شهربانان و شهرداران آبادیهایش، تمام ساکنین مرد و زن و چارپایان بزرگ و کوچک را که شمارشان از ملخ بیشتر بود به غیمت بردم. از این پس گورخرها و آهوان و ددان از برکت وجود من با امنیت و آرامش در شهرهای عیلام خواهند زیست. از این پس ندای شادی انسان و صدای سم ستوران در عیلام به گوش نخواهد رسید، زیرا فریادهای شادی انسانها و حیوانات اهلی به دست من از عیلام رخت بر بسته است.

کافی است که رفتار کوروش بزرگ با جماعات یهود که پیش از آن توسط آشوریه و شاهان بابل به میانرودان کوچ داده شده در آبادیهای میانرودان اقامت اجباری داشتند را مورد توجه قرار دهیم تا بدانیم که کوروش چگونه شاه آزادی‌پرور و انساندوستی بوده است. اینها عموماً برده شدگانی بودند که طبق عرف زمان به بردگان شاه فاتح (یعنی کوروش) تبدیل میشدند. ولی هدف کوروش از جهانگشائی نه برده‌گیری و نه اسارت انسانها بلکه آزادسازی بشریت از قید و بند عبودیت بود. رفتار او با یهودان ساکن در میانرودان تنها گواه مکتوبی است که تا امروز برای ما مانده است و میتوانیم در کتاب آنها بخوانیم. این رفتار یک نمونه مشت از خروار است، و رفتار کوروش با تمام ملل مغلوب چنین بود. وقتی ستایشهای مردم بابل و ستایشهای انبیای یهود از کوروش را میخوانیم متوجه میشویم که تمام ملل مغلوب در آرزمان کوروش را به همین نحو میستوده‌اند. در آنهانگام- بنا به روایت تورات- حدود چهل هزار یهودی در بخشهای مختلفی از

میانرودان میزیستند. اینها همان جماعات یهود بودند که در قرن اخیر به میانرودان کوچانده شده و اقامت اجباری داده شده بودند. روایت تورات میگوید که اینها همه‌شان برده شاهان بابل شده بودند. کوروش ضمن یک فرمان رسمی دستور آزادی همه آنها را صادر کرده آنان را مورد نوازش قرار داده به آنان وعده داد که وسائل بازگشت به سرزمین خودشان را فراهم سازد و شهرهای ویران شده‌شان را با هزینه دولت بازسازی کند.^۱

رفتار انساندوستانه کوروش با اقوام مغلوب که در تاریخ قدیم بیسابقه بود، در نظر ملل مغلوب نه رفتار بشری بلکه رفتاری خدائی جلوه کرد و از او در نظر همگان یک شخصیت مقدس و مافوق بشری ساخت. روحانیون بابل او را پیامبر مردوخ، و انبیای یهودی ویرا شبان یهوه و مسیح موعود و تجسم عینی خدای دادگستر خواندند. چونکه گواهی تورات (و درحقیقت گواهی رهبران دینی قوم یهود) یکی از نمونه‌های قضاوت اقوام مغلوب نسبت به کوروش است، یک مورد از این گواهی را در اینجا نقل می‌کنم. تورات درباره کوروش در یکجا از زبان یهوه-خدای یهودان- چنین تصریح کرده است:

خداوند به مسیح خویش کوروش، به همان کسی که من یهوه دست راست او را گرفتم تا به حضور وی اُمّتها را مغلوب سازم و کمرهای شاهان را برگشایم؛ تا درها را به حضور وی باز کنم و دیگر هیچگاه بسته نشود، چنین گوید که من پیشاپیش تو خواهم خرامید و جاهای ناهموار را هموار خواهم کرد و درهای برنجین را شکسته چفت و بندهای آهنین را خواهم برید، و گنجهای زیرزمین و خزائن نهانی را به تو خواهم بخشید، تا بدانی که من یهوه که تورا به اسمت خوانده‌ام خدای اسرائیلیم. به خاطر بنده خود یعقوب و برگزیده خویش اسرائیل هنگامی که مرا شناختی تو را به اسمت خواندم و ملقب ساختم. من یهوه هستم و دیگری نیست و جز من خدائی نیست. من کمر تورا بستم هنگامی که مرا شناختی. ... خداوند گوید که حاصل مصر و تجارت حبش و سبا که مردان بلندقامت دارند در پیش تو عبور کرده از آن تو خواهد شد و همه تابع تو شده در زنجیرها خواهند آمد و نزد تو خم شده التماس خواهند کرد و خواهند گفت که البته خدا در وجود تو است و دیگری نیست.^۲

با تسخیر بابل، تمام سرزمینهای ماورای فرات تا سواحل دریای مدیترانه بعنوان میراث

۱- تورات، کتاب عزرا، باب دوم، بند ۶۴، و باب ۶، بندهای ۳-۱۱.

۲- تورات، کتاب اشعیا، باب ۴۵.

دولت بابل به تصرف کوروش درآمد و ایران در غرب در ناحیه غزه با کشور مصر همسایه شد. مطالعه‌گر تاریخ با شگفتی می‌بیند که سرنوشت همه زمین‌ها را برای روی کار آمدن کوروش در یک مقطع خاص تاریخی فراهم آورده بود، و همه وسائل را برای تشکیل یک دولت مقتدر و پایدار در اختیار او نهاده بود. بخت با کوروش یار بود و همه‌جا درهای پیروزی بر رویش گشوده میشد. کوروش از نظر ویژگیهای شخصیتی چنان رهبری بود که برنامه کاملاً مشخص برای آینده جهان در سر داشت و در صدد بود که آنرا به مرحله عمل در آورد و جهانی خالی از جنگ و ناامنی و آشوب و چندمرکزی بسازد که همه مردمش در آسایش و آرامش و امنیت به سر ببرند. هدف کوروش آن بود که بستری فراهم کند که برنامه انساندوستانه زرتشت در آن به مرحله ثمر برسد و چنان شود که از آن پس رهبران مردم فریب و جنگ افروز و تباهی آفرین در جهان بروز نکنند و آشوب و ناامنی از جهان رخت بر بندد.

اندک زمانی پیش از آنکه کوروش در پارس به سلطنت برسد، مقتدرترین دولت زمان در بابل بر پهناورترین، ثروتمندترین و متمدنترین کشور جهان تسلط داشت، و چنان مینمود که این دولت برای مدتهای طولانی پابرجا خواهد ماند. نبُوخَدَنْصَر پادشاه این کشور پهناور به چیزی کمتر از خدائی کردن بر کل جهان راضی نبود و حکم او در سرزمینهای زیر سلطه اش چون حکم خدا تلقی میشد. اما در خلال کمتر از بیست سال جریان تاریخ به نحوی شگفت‌انگیز عوض شد، و کسی که این جریان را عوض کرد کوروش بود. مطالعه‌گر تاریخ حق دارد با خود بگوید که اگر در آن عرصه حساس تاریخی شخصیتی جز کوروش در ایران به قدرت رسیده بود، و اگر در غیاب شخصیتی چون کوروش نابسامانیهای سیاسی بابل پس از نبُوخَدَنْصَر به روی کار آمدن یک شخصیت مقتدر سامی نژاد در میانرودان منجر شده بود، بدون تردید جریان تمدن بشری به گونه دیگری شکل میگرفت. ولی تاریخ برای ایران و ایرانی نقشی را در نظر گرفته بود و کوروش بزرگ اجرای این نقش را برعهده گرفت.

اهمیت کوروش در شکل‌گیری تمدن خاورمیانه برای پژوهنده تاریخ قابل انکار نیست. کوروش بعنوان یک شخصیت جهانی زائیده جریان منطقی تاریخ نبود، و در این گفته جای جدال نیست؛ ولی دست سرنوشت برای او چنین مقرر داشته بود که او یک شخصیت تاریخ‌ساز باشد و با اراده اش تحولی اساسی را در خاورمیانه ایجاد کند. کسانیکه به نقش شخصیت در تاریخ عقیده دارند برای نقش کوروش در سازندگی تاریخ اهمیت ویژه‌ئی قائلند. اندیشمندان سیاسی یونان نیز که یک قرن پس از کوروش در تلاش ارائه الگوی رهبری ایده‌آل بودند چهره رهبری نمونه و

انسان ایده‌آل را در کوروش یافتند و تألیفات سیاسی و اجتماعی‌شان را کم و بیش با توجه به الگوی کوروش بزرگ تنظیم کردند. در این زمینه گزینوفون (شاگرد سقراط و دوست و همفکر افلاطون) یک قرن و اندی پس از کوروش کتاب کوروشنامه را نوشت که در حقیقت خویش یک ستایشنامه است. به نظر میرسد که گزینوفون یک نسخه از سیره کوروش بزرگ را که در ایران نوشته شده بوده در دست داشته و کتابش را براساس آن نگاشته است، و گرنه یک یونانی هر قدر هم شیفته شخصیت کوروش باشد، محال بود که بتواند به حدی از شاه ایران ستایش کند که پس از او اروپائیان مجبور باشند که تلاش کنند گفته‌های او را اغراق‌آمیز و خیال‌بافانه بنامند شاید چیزی از عظمت کوروش بزرگ در نظر غربیان کاسته شود.

به تحقیق میتوان گفت که کوروش به اهمیت نقشی که برای حرکت دادن تاریخ برعهده گرفته بود وقوف کامل داشت. او پیش از حرکت تاریخی تصور واضح تمدنی از مسیر و هدف این حرکت در مدنظر داشت، و دقیقاً میدانست که چه میخواهد و حرکتش به کجا خواهد انجامید. رفتار سیاسی کوروش نشان میدهد که هدف او از کشورگشائی و تأسیس دولت جهانی تشکیل یک جامعه آرمانی بوده که همه اقوام و ملل در زیر چتر حمایت یک دولت مقتدر سرتاسری با احترام به هویت فرهنگی یکدیگر در همزیستی دوستانه و برادرانه زندگی کنند و ستیزه‌ها و کشتارها برای همیشه از جوامع بشری رخت بربندد، و بشریت در آرامش و آسایش و امنیت به زندگی و سازندگی ادامه دهد. این آرزویی بود که زرتشت قرن‌ها قبل از کوروش تخمش را در اذهان ایرانیان کاشته بود و سراسر عمرش را برای آبیاری آن فعالیت کرده بود. مرزهای کشور کوروش در شرق از دریای عُمان و حدود سند و رود سیحون آغاز میشد، در غرب به دریای مدیترانه و دریای ایژه میرسید؛ و در شمال سراسر کرانه‌های شرقی و جنوبی دریای سیاه را شامل میشد. گزینوفون ضمن یادآوری مرزهای پهناور شاهنشاهی ایران در عهد کوروش، میگوید که کشور کوروش بزرگترین و شکوهمندترین بود؛ و این سرزمین پهناور را کوروش به نیروی تدبیرش یک‌تنه با فضیلت و تقوا اداره میکرد. او مینویسد که کوروش چنان به ملت‌هایی که در این سرزمینها میزیستند دلبستگی داشت و از آنها مواظبت میکرد که گوئی همه‌شان فرزندان اویند؛ مردم این سرزمینها نیز به نوبه خودشان ویرا پدر و سرپرست غمخوار خودشان میشمردند. کارگزاران دولت در عهد کوروش به طور کلی به تمام عهد و پیمانها و سوگندهایشان وفاداری نشان میدادند و به همین سبب همه حکومتگران بومی در کشورهای تابع کوروش به او اعتماد

داشتند و از او فرمان میبردند و بخاطرش میجنگیدند.^۱ به گفته گزینوفون، در کوروش ویژگی‌هایی وجود داشت که در هیچکدام از دیگر رهبران و شاهان جهان دیده نشده است - چه آنها که سلطنت را از پدرانشان به ارث بردند و چه آنها که به نیروی تدبیر و شمشیرشان به سلطنت رسیدند؛^۲ و همین ویژگیها سبب شده بود که همه اقوام و ملل در هر جا که بودند و هر زبانی که داشتند، با جان و دل علاقمند بودند که از او اطاعت نشان دهند و جزو اتباع او باشند، و اراده او را به مورد اجرا در آورند.^۲

اداره کشور پهناوری که کوروش تشکیل داد با تجربه سیاسی و اداری میانرودان امکان‌پذیر نبود، و به یک تشکیلات نوین و ابداعی نیاز داشت که ایجاد آن فقط از عهده شخصیتی چون کوروش برمیآمد. جهانگیری آسان ولی جهانداری دشوار است. این سخن در هر زمان و مکانی صدق پیدا میکند. اسکندر و چنگیز و هولاکو و طغرل جهانگیران توانائی بودند. اما هیچکدام جهانداران شایسته‌ئی نبودند، و تداوم حاکمیتشان به ارباب و وحشتی وابسته بود که در جوامع زیرسلطه ایجاد کرده بودند. اما کوروش هم جهانگیر توانائی بود و هم فنون جهانداری را خوب میدانست. او در سرزمینهای مفتوحه اعمال خشونت نکرد، دست به کشتار و غارت نزد شهرها را ویران ساخت، ادیان و عقائد ملل مغلوب را مورد تعرض قرار نداد، و حتی در بیشتر موارد حکومتگران مغلوب را در مقام خودشان ابقا کرد و به شیوه‌های ملاحظت‌آمیز و پدران و فاداری آنان را تأمین نمود. رفتار کوروش با ملل مغلوب به قدری بزرگمنشانه و انسانی بود که پس از او متفکران یونانی به رغم رقابت تمدنی‌شان با ایران، اخلاق و رفتار کوروش را تا سرحد تمجید ستودند. گزینوفون که از یونانیان شیفته کوروش است درباره رفتار کوروش با ملل مغلوب داستانهای زیادی نقل کرده است. وی مینویسد که وقتی کوروش به ارمنستان لشکر کشید، پادشاه ارمنستان به کوهستان گریخت و مردم بر آن شدند که اموالشان را برداشته شهر را تخلیه کنند. کوروش به مردم پیغام داد که هر کس در شهر بماند آسیبی نخواهد دید ولی هر کس فرار کرد و دستگیر شد با او همچون اسیران رفتار خواهد شد. مردم چون این را شنیدند در شهر ماندند. افراد خاندان سلطنتی ارمنستان و گروه محافظانشان در کوهستان به محاصره سپاهیان ایران درآمد دستگیر شدند. شخص شاه ارمنستان نیز که به کوهستان پناه برده بود در محاصره افتاد و به دستور کوروش به او آواز دادند که خودش را تسلیم کند. شاه ارمنستان بناچار تسلیم شد. کوروش او را

۱- گزینوفون، کوروشنامه، کتاب ۸، فصل ۸ / بند ۱.

۲- همان، کتاب ۱، فصل ۱ / بندهای ۳-۶.

به خاطر اینکه در برابر ایران سر به شورش برداشته و از پیمانی که با آشتیاگ داشته سر باز زده است مورد سرزنش قرار داد؛ و شاه ارمنستان با متانت تمام از موضع خودش دفاع کرد و گفت این کار را بدان خاطر انجام داده که از زیر بار یک دولت دیگر خارج شده کشورش را آزاد سازد. سرانجام، کوروش زن و فرزندان و اعضای خاندان سلطنت ارمنستان را به او باز داد و او را آزاد ساخت و در مقام سابق تثبیت کرد، و برای آنکه از احترامش نزد مردمش کاسته نشود او را به نحو شایسته مورد احترام قرار داد و به یکی از وفاداران به خویش تبدیل کرد.^۱

در جای دیگری گزینوفون مینویسد که گروهی از اسیران خالدائی^۲ که در همسایگی ارمنستان میزیستند را به اردوی کوروش آوردند. کوروش دستور داد که بند ازدست و پایشان بردارند و آنان را نزد او حاضر آورند. کوروش خطاب به آنان گفت: «ما نمیخواهیم با شما بجنگیم. شما که همواره این سرزمین را غارت میکنید اکنون بنگرید که در چه حالید. من شما را آزاد میگذارم که برگردید و اندیشه کنید. اگر تصمیم گرفتید با ما بجنگید با جنگ افزار برگردید، و اگر تصمیم به صلح گرفتید بدون اسلحه به نزد ما بیایید. اینرا بدانید که اگر با ما دوستی کنید من مصلحت شما را در نظر خواهم گرفت». آنها گفتند که صلح و آرامش میخواهند ولی فقیرند و زمینی که بر رویش کشت کنند ندارند. کوروش به شاه ارمنستان پیشنهاد کرد که زمینی به آنها برای کشت و چراگاه واگذارد و در عوض از آنها خراج بستاند. این پیشنهاد هم به سود شاه ارمنستان بود که درآمد مالیاتیش افزوده میشد، و هم به نفع این مردم بود که دارای زمین و آب و مسکن میشدند؛ و هر دو طرف از آن شادمان شدند.^۳

کوروش یک ایرانی و یک مزدایسنای نیک منش و انسان دوست بود. او به حیثیت انسانی و عقائد انسانها احترام مینهاد و به همین خاطر همه ملل مغلوب او را مثل یک پدر دوست میداشتند. نه پیش و نه پس از کوروش، هیچکدام از جهانگشایان تاریخ نتوانسته اند مثل کوروش دردل اقوام مغلوب محبوبیت و تقدس یابند. این فضیلت برای همیشه و تا امروز مخصوص کوروش بزرگ مانده است.

کوروش شخصیتی بود تاریخ ساز. او با تشکیل شاهنشاهی^۴ مسیر تمدن خاورمیانه را تغییر داد. پیش از کوروش در تمدنهای مصر و میانرودان، دولت به هر گسترده گی که بود، جنبه قومی و

۱- همان، کتاب ۲، فصل ۴، بند ۳۱. کتاب ۳، فصل ۱.

۲- قوم خالدائی در بخش علیای رود فرات و در همسایگی ارمنستان میزیستند.

۳- همان، کتاب ۳، فصل ۲.

محلی داشت و به اقوام زیر سلطه به دیده بیگانگانی باج گزار و برده نگریسته میشد نه رعایای شاه. همه اقوام زیر سلطه شاهان خاورمیانه‌ئی پیش از عهد هخامنشی، چه در دولتهای میانرودان و چه در دولت فرعونان مصر، به تعبیری «موالی» یعنی نیمه‌بردگان شاه شمرده میشدند و هیچگونه حقوق انسانی برایشان در نظر گرفته نمیشد. ملل مغلوب در این تمدنها حق نداشتند دین و خدای خودشان را حفظ کنند بلکه موظف بودند که دین رسمی دولت سلطه‌گر را بپذیرند. تمدنهای خاورمیانه‌ئی پیش از کوروش تمدنهای دینی بودند، و شاه بعنوان نماینده خدای قومش خویشتن را موظف میدانست که با خدایان و ادیان بیگانه بجنگد و آنانرا نابود سازد؛ از اینرو تمام جنگهای آنها جنگهای دینی بود، و جهاد برای گسترش دین خودشان و برانداختن ادیان دیگر رکن اساسی نظریه سیاسی‌شان را تشکیل میداد. اسناد و سنگنبشته‌های برجمانده از رعمسیس بزرگ- نیرومندترین فرعون مصر و متعلق به قرن سیزدهم پ.م- بهترین نمونه طرز تفکر شاهان دنیای پیش از هخامنشی است. وی به صراحت همه لشکرکشیهایش را جهاد در راه خدا نام داده و برای هر کدام از لشکرهایش نامی دینی مثل «سپاه آمون»، «سپاه رع» و امثال آن ذکر کرده که نشانگر آنست که وی ارتش خود را به زبان امروزمین «جندالله» با تعبیرهای گونه‌گونش نام نهاده بوده است. و معلومست که سپاه خدای خاص او هدفی جز نشر پرستش آن خدا را درپس لشکرکشیهایش نداشته است. شاهان آشور پرچم خدایشان عاشور را برفراز سرسربازانشان افراشته بودند، و شاهان بابل پرچم مردوخ را، و هر کدام با هدف براندازی خدایان دیگران و نشر پرستش خدای خودشان جنگ و جهاد میکردند. در تورات نیز میخوانیم که درجنگهای شاهان اسرائیلی خدایشان یهوه همواره به شکل شعله‌های آتش در پیشاپیش لشکرشان در حرکت بود و دشمنان قومش را که پرستندگان خدایان بیگانه بودند نابود میکرد.

فرماندهان جنگهای دینی درطول تاریخ و عرصه جغرافیا تحت پرچم خدایان خاصی که به آنها تعلق داشته‌اند می‌جنگیده‌اند و رسالت نابودسازی همه ادیان و خدایان و حاکمیت بخشیدن به دین خودشان را بر دوش میکشیده‌اند. اساس نظریه دینی‌سیاسی همه حکومتگران دنیای سامی درطول تاریخ آن بوده است که باید با ادیان دیگر جنگید تا همه ازمیان برود و دینی جز دین خودی که تنها دین حق است درجهان برجا نماند. آنان ازطرف خدایان خودشان حکمی قطعی داشته‌اند که یا مردم را به دین خودشان درآورند یا نابود سازند. در ادیان سامی هیچگونه آشتی میان فاتحان و مغلوبان وجود نداشت. مغلوبان یا باید برده و بنده فاتحان و خدایان آنها میشدند یا می‌مردند. این طرز فکر در تمام ادیان سامی اعمال شده است و دینهای سامی عموماً به ضرب

شمشیر در میان جماعات انسانی جا باز کرده است. کسانی ادعا کرده‌اند که دین مسیح بدون شمشیر همه‌گیر شده است. شاید این ادعا دردورانی که مبلغان مسیحی از کمکهای مادی استعمار قرنهای ۱۸ و ۱۹ برخوردار بودند و در جماعات گرسنه و قحطی‌زده آفریقا و جنوب‌غرب هند (گوا) تبلیغ میکردند مصداق داشته باشد. ولی وقتی به داستان شهادت‌طلبی مسیحیان در قرنهای چهارم تا ششم مسیحی^۱ که دوران گسترش آئین مسیح در خاورمیانه بود مراجعه میکنیم میبینیم که چه جنایتها که رهبران گروههای جهادگر مسیحی برای تحمیل دین مسیح بر جماعات انسانی انجام نداده‌اند آنها نه تنها با پیروان ادیان دیگر به سنگدلانه‌ترین شیوه‌ها رفتار کردند بلکه با مسیحیان پیرو مذاهبی که مخالفشان بودند نیز بیرحمانه‌ترین شکنجه‌ها را به کار بردند که ساده‌ترین آنها آویزان کردن مخالفان از انگشتان کوچکشان و برکندن پوست مخالفانشان و کشتن آنها درزیر شکنجه‌های وحشیانه بود. تاریخ ارمنستان و شمال میانرودان در قرنهای پنجم و ششم پر است از داستانهای قتل عامها و خانه‌سوزیها و آدم‌سوزیها توسط گروههای جهادگر مسیحی که مردم را مجبور به ترک دین سنتی خودشان و اتخاذ دین مسیح میکردند.

بیشترین تلفات بشری را جنگهای دینی بر جامعه بشری وارد آورده‌اند. یک نمونه‌اش را در سنگنبشته آشوربانیپال دیدیم که با افتخار از این یاد میکند که مردم عیلام را چونکه پرستندگان خدای او نبودند به خاطر رضای خدایش عاشور نابود ساخت. نمونه دیگرش را در بخش پنجم خواهیم دید که چگونه قوم یهود از خدایش دستور داشت که تمام ساکنان بومی کنعان (اقوام فلسطینی) را قتل عام کند و هیچ احدی را زنده نگذارد تا جز پرستندگان یهوه در این سرزمین هیچ فردی باقی نماند.

در تمدنهای ماقبل هخامنشی شاه به عنوان فرزند و نماینده و پیامبر خدا مالک تام‌الاختیار مردم شمرده میشد و همه مردم بندگان او به شمار میرفتند. همه فرعونان مصر خدا و فرزند خدا دانسته میشدند، و تئوری سیاسی مصر از یک تثلیث «خدا خدازاده شاه»- که هر سه در فرعون جمع آمده بود- تشکیل میشد. این تئوری در سراسر خاورمیانه خارج از ایران سریان داشت و همچنان تداوم یافت تا بعدها در قرن اول مسیحی در سرزمینهای تابع امپراطوری روم بصورت تثلیث «ایل / ایشوع / روح آسمانی» (اب / ابن / روح القدس) تجلی کند؛ و یک قرن بعد، دین

۱- کتابی به نام کارنامه شهیدان مسیحی در قرنهای پنجم و ششم مسیحی نوشته شده که شرح جهاد کشیشان در ارمنستان و شمال عراق است. این کتاب تحت نام Actes des Martyrs de la Perse به فرانسه ترجمه شده است.

مسیحی براساس آن ساخته شود. در اینجا نیز ایشوع - مثل فرعون - خدازاده‌ئی بود که در اثر آمیزش روح خدا با مادرش پدید آمده بود و ازاین حیث هم بشر بود و هم خدا؛ و آمده بود تا بر جهان سلطنت کند. در مصر، فرعون خدا بود زیرا روحش از آسمان آمده بود تا بر روی زمین خدائی کند؛ و خدازاده بود زیرا روح خدای آسمانی در مادرش دمیده شده بود و او از آن روح به وجود آمده بود؛ و شاه بود زیرا بر مردم حکومت میکرد. در تمدن میانرودان شاه نماینده خدای آسمان و برگزیده و پیامبر او و مورد خطاب دائمی او بود. در تمدن کوچک یهود و تمدنهای کوچک کشورهای صور و کنعان نیز چنین بود. بر اساس تئوری دینی سیاسی تمدنهای خاورمیانه‌ئی پیش از هخامنشی، خانه شاه خانه خدا محسوب میشد، و کاخ شاه چون یک معبد مقدس و مورد پرستش بود. در این تمدنها فرهنگ و هنر و کلیه دستمایه اندیشه بشری در خدمت معبد قرار داشت، و همه جلوه‌های فرهنگی هنری به کار ساختن معبد گرفته میشد. یک سنگ‌نبشته برجا مانده از نبوخذ نصر دوم بابلی که ترجمه‌اش چند صفحه از این کتاب را دربر میگیرد، سراسرش در باب خدماتی است که این پادشاه نیرومند با ساختن چندین معبد بزرگ و باشکوه و مزین به انواع زیورهای زرین و سیمین به خدایش مردوخ و دیگر خدایان کوچک پیرامون مردوخ کرده است تا آنها را از خودش خشنود سازد. سلطه همه‌جانبه دین در این تمدنها به حدی بود که حتی مردگان بخشهای عظیمی از دستمایه‌های مادی و ثروت‌های ناشی از تلاش رعایای برده‌شده را با خود به زیر زمین میبردند و در گورهای خویش نهفته میداشتند؛ چنانکه اموال و اشیائی که در قرن بیستم از گور یکی از شاهان مصر باستان (توت عنخ آمون) به دست آمد به تنهایی یک گنجخانه نهفته در یک گور را نشان میداد. رهبران سیاسی خاورمیانه دردنیای ماقبل هخامنشی نه تنها در زندگی شان مردم را به بردگی کشیده بودند و به نام خدا آنانرا به شدیدترین وجهی استثمار میکردند، بلکه ثمره تلاش و کار هزاران انسان خرافات‌زده و دین‌باور را با خودشان به گورهایشان میبردند و در زیر زمین نگاه میداشتند.

با ظهور کوروش و تشکیل شاهنشاهی ایران جریان تمدن خاورمیانه به کلی تغییر یافت و سلطه سیاسی استثمارگرانه و مردم‌فریبانه دین از بین رفته سلطه دین از دربار رانده شد و دین به صورت یک ارتباط خصوصی انسان با آفریدگار مهرورزی درآمد که چیزی جز نیکوکاری و مردم‌دوستی از انسان نمیطلبید. به زبان دیگر با تشکیل دولت جهانی کوروش بزرگ سیاست ازدین جدا شد، و دولت وضعیت نوینی یافت که تا پیش از آن در خاورمیانه سابقه نداشت؛ دولت ازحالت قومی و منطقه‌یی بیرون آمد و جهانی شد؛ فرهنگ و هنر از خدمت به دین و معبد بیرون

آمد و «دنیایی» شده در خدمت انسان قرار گرفت. دربار شاهنشاه ایران و شهریاران منطقه‌ی نقطه‌ محوریِ خلایق فرهنگی و هنری شد، و تجارب فرهنگی خاورمیانه در راه شکوه بخشیدن به «شاهنشاهی» و فعال کردن حیات اجتماعی به کار گرفته شد. از این پس به جای ساختن و شکوه بخشیدن به معابد و گنبدها و بارگاهها و صرف اموال انبوه در این راهها و افتخار کردن به این ساخته‌ها، توجه دربار معطوف به ساختن راهها و جاده‌ها و کاروانسراها و پلها و سدها و آب‌بندها و قنات‌ها برای رفاه عموم انسانها شد. با این حال هیچگاه دربار ایران مانع از آن نشد که اقوام تحت سلطه برای خودشان معابد و مراکز دینی بسازند؛ و حتی گاه دولت ایران به ساختن این بناها کمک‌های مادی نیز میکرد. بنا بر آنچه در متون تاریخی دینی قوم یهود آمده است، و میتوانیم آنرا نمونه‌ئی برای رفتار کورش بزرگ با ارزشهای فرهنگی اقوام تحت سلطه بدانیم، کوروش دستور داد که معبد قوم یهود در اورشلیم را که نبوخذنصر پیشترها ویران کرده بود به هزینه دولت ایران بازسازی شود، و تمام اموال و اثاث معبد را که قبلا شاه بابل تاراج کرده به خزینه سلطنتی بابل سپرده بود به اورشلیم بازگردانده شود. این سند مکتوب که هنوز در دست است نمونه رفتار دولت ایران با ادیان و عقائد انسانهای روی زمین بوده که درباره همگان در همه‌جا اعمال میشده است. در تورات - کتاب عزرا باب اول - چنین آمده است:

برای اینکه کلام خدا به زبان ارمیا کامل شود، در سال اول سلطنت کوروش پادشاه فارس، خداوند روح کوروش پادشاه فارس را برانگیخت تا در تمامی ممالک خود فرمانی صادر کرد و آنرا برای همه مرقوم داشت و گفت: کوروش پادشاه فارس چنین میفرماید: یهوه خدای آسمانها جمیع ممالک زمین را به من داده و مرا امر فرموده است که خانه‌ئی برای او در اورشلیم که در یهودا است بنا کنم. کدام یک از شما [متنفذان قوم یهود] بخاطر خدا به اورشلیم میروید که برای خدا خانه‌ئی که در اورشلیم است را بازسازی کنید. و هر که [از رهبران دینی یهودان] در جائی مانده است و در میان مردم غریب است، اهل آن مکان باید او را به نقره و طلا و اموال و چارپایان و صدقات دیگر برای خانه خدا که در اورشلیم است مساعدت و یاری نماید.

بخش آخر این فرمان به آن معنا است که کوروش بزرگ بخشی از مالیاتها را به خدمتهای فرهنگی به اقوام زیر سلطه اختصاص داد. این شیوه‌ئی است که در میان هیچکدام از اقوام غالب در تاریخ جهان دیده نشده است؛ و این امتیاز در سراسر تاریخ بشریت برای ایرانیان مانده است. دولتی که کوروش تشکیل داد دولت همه اقوام و ملل خاورمیانه بود و چون چتری همه

اقوام و ملل خاورمیانه را درسایه خود گرفت. شاهنشاهی ایران به تمام معنا یک دولت جهانی بود که اقوام و ملل گوناگون را با زبانها و فرهنگها و ادیان و عقائد مختلف دربر میگرفت، و هر قومی حق داشت که خدای خاص خودش را داشته باشد، دین خودش را حفظ کند و زندگی اجتماعی را براساس ارزشهای فرهنگی خودش تنظیم کند. شاهنشاه ایران ضمن پابندی به آزادی عقائد دینی انسانها خود را سرپرست تمام رعایا میدانست و آزادی عقیده همگان را تأمین میکرد.

چنانکه گفته آمد، کوروش بعد از الحاق میانرودان، سرزمینهای شام یعنی سوریه و فینیقیه و فلسطین را ضمیمه ایران کرد و سپس به نواحی شرقی ایران پرداخت و سرزمینهای نواحی شرق خراسان و سغد و خوارزم را به زیر چتر شاهنشاهی درآورد. وقتی در حوالی ۵۲۸ پم این پادشاه بزرگ پس از ۲۲ سال سلطنت درگذشت، کشور پهناوری از خود به ارث نهاد که یک سویش سیردریا بود و طرف دیگرش جزائر دریای ایژه و سواحل دریای مدیترانه. جسد کوروش در زمینی که ملک کهن خاندانی هخامنش بود و پاسارگاد (پارس ارگاد) نام داشت، در کنار کاخ عظیم کوروش در درون آرامگاهی که در وسط یک مجموعه ساختمانی شایسته کوروش بنا گردید، به ودیعه نهاده شد.

کوروش آنچنان در جلب وفاداری ملل سرزمینهای مفتوحه موفق بود که این وفاداری پس از مرگ او همچنان پابرجا ماند. با وجودی که در موقع درگذشت نابهنگام کوروش بیش از چند سالی از تشکیل شاهنشاهی عظیم او نمیگذشت، مردم سرزمینهای تابع شاهنشاهی چندان رضایت خاطری از رفتار کوروش داشتند که تلاش در خور ذکری برای حصول استقلال انجام ندادند، و کوششهای جزئی برخی از عناصر قدرت طلب در این سرزمینها، بسبب عدم کسب حمایت کهنوتی و مردمی، با شکست مواجه شد و کشور کوروش در زمان پادشاهی جانشینش - کامبوجیه - همچنان یکپارچه باقی ماند.